

Beslutet om Gäddviksbron 1940 av Per Iko

I *Stadsarkivets Årsbok* 2001 från Luleå kommun påträffas artikeln ”Tysk närvaro i Norrbotten” av Siv Rehn. En bit in i texten under rubriken ”Broförbindelse för en ’autostrada’ genom Sverige?” framställer hon hur byggandet av bron över Lule älv vid Gäddviks färjställe, istället för det lokala önskemålet Bergnäset, skall ha motiverats av tyska intressen.¹ Siv Rehn beskriver hur propositionen, utskottsbehandlingen och riksdagsbeslutet i Norrbotten uppfattades helt ha bortsett från uttryckliga lokala behov och önsknings. Militära skäl, som ej öppet kunde redovisas och blockerade en lokalt lämplig lösning, blev istället helt förhärskande. I några tidningar framfördes påståenden om att det egentliga skälet var ett tillgodoseende av tyska krav. Denna episod är så intressant att den förtjänar att undersökas mer i detalj.

Den 27 september 1940 skrev kommunikationsminister Gustaf Andersson i Rasjön (fp) under proposition nr 45 till årets urtima riksdag med förslag om en brobyggnad vid Gäddvik. I denna redogjordes för de tidigare turerna angående ett brobygge över Lule älvs nedre lopp. Länsstyrelsen i Norrbotten hade den 28 januari 1935 tagit beslut om byggande av en bro med statsbidrag vid Gäddviks färjställe. Kungl Maj:t bromsade detta genom att under 1936 anbefalla att ytterligare undersökningar måste göras avseende en bro vid Bergnäset. Den 17 mars 1939 fattade ånyo länsstyrelsen ett beslut, denna gång för att alternativet i Bergnäset skulle realiserats.² Riksdagsbeslutet efter propositionen fastställde slutligen åter platsen till Gäddvik.³

Varför kom länsstyrelsens beslut om en bro vid Bergnäset att rivas upp av regering och riksdag? Något arbete på en brobyggnad hade ännu inte påbörjats då andra världskriget bröt ut den 1 september 1939. En knapp vecka senare begärde överbefälhavaren i en skrivelse åtgärder för säkerställande av ”vägförbindelser för krigsmaktens koncentrerings”. De befintliga landsvägsförbindelserna höll inte för de krav, 2,5 tons hjultryck och 10 tons totalvikt, som krigsmaktens tyngsta fordon ställde. Kringgångstransporterna vid Sandö i Ångermanland och vid Lule älv skulle därför bli tidsödande. Överbefälhavaren hemställde om att vissa förbindelser skulle förstärkas där bron över Lule älv enligt det tidigare fattade beslutet snarast borde komma till utförande.⁴

Underlaget för den nämnda proposition nr 45 blev den skrivelse som överbefälhavaren upprättade den 20 augusti 1940. Fortfarande ett knappt år efter krigsutbrottet hade inget brobygge påbörjats, och samtidigt hade Sveriges säkerhets- och militärpolitiska läge i grunden förändrats. Skrivelsen framhöll hur den två gånger beslutade bron hade förutsatts komma till stånd utan att några särskilda anslag för försvaret utnyttjades. Överbefälhavaren fortsatte med att poängtera bronns strategiska värde och hur den befarade starka trafiken inom Bodens fästningsområde skulle kunna äventyra såväl koncentreringstransporter som utrymning och undanförelse. Därför begärdes att Kungl Maj:t ”med största möjliga skyndsamt” skulle ställa ekonomiska medel till förfogande.⁵

Skrivelsen menade också att flera skäl talade för Gäddviksalternativet. En bro där skulle kunna färdigställas på avsevärt kortare tid, men också vara mindre sårbar än en vid Bergnäset. En hänvisning gjordes till det utlåtande dåvarande generalstaben hade gjort 1935 på en begäran om yttrande från länsstyrelsen i Norrbottens län. I svaret hade generalstaben meddelat att skillnaden mellan Gäddvik och Bergnäset ”icke kan tillmätas väsentlig betydelse”. Men eftersom en bro vid Gäddvik skulle vara nästan hälften så lång som en vid Bergnäset (438 m mot 830 m) och samtidigt ligga längre från havet, var den mindre sårbar för flyganfall och fartygsbeskjutning. Även för försvar mot en fiende angripande över land ansåg generalstaben Gäddviksalternativet vara att föredra.⁶ Till propositionsunderlaget fogades

remisser från Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen samt länsstyrelsen i Norrbottens län, vilka båda kom att stödja en bro vid Gäddvik.⁷

I propositionen underströks de sistnämnda myndigheternas utlåtanden. Enligt Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen skulle en bro vid Gäddvik kunna byggas på något över ett år, medan Bergnäset sannolikt skulle kräva minst dubbel så lång tid. Även en kostnadsjämförelse visade på stora skillnader: 3,1 miljoner mot 6,2 miljoner kronor. Länsstyrelsen instämde i detta, men påpekade också att Luleå stad och Nederluleå vägdistrikt skulle fortsätta att anföra krav på en bro vid Bergnäset. Departementschefen avslutade med att påminna om hur de militära önskemålen om en snar lösning måste "under nu rådande förhållanden tillmätas den största betydelse". Huvudskälen var således militära, ekonomiska och tidsmässiga.⁸

Att detta inte var ett förslag som tilltalade de lokala intressena i Luleå stad stod däremot tämligen klart. Men hur uppstod antydningarna om att tyska krav hade dikterat broläget?

Den 2 oktober 1940 hade *Norrbottens-Kuriren* en artikel införd med rubriken "En kompetensvist som bör undvikas". Utan att kunna nämna några geografiska namn eller specifika åtgärder, påtalade tidningen att ett förslag i en kommunikationsfråga fanns formulerat på ett sätt som inte skulle gagna norrbottniska intressen. Ärendet sades vara belagt med hemligstämpel, och de militära myndigheterna hade fällt avgörandet i frågan.⁹ Tio dagar senare kunde samma tidning presentera huvuddragen i proposition nr 45, nämligen att en bro föreslagits vid Gäddvik. I artikeln beklagades över att de militära skälen inte kunde komma fram i offentlighetens ljus, eftersom "det lokala trafikintresset" verkade ha ställts utanför avgörandet. Artikeln fortsatte:

Planerna på en "autostrada" genom Norrland ha blivit kända i förtid, närmast genom tysk förmedling. Norrbottens-Kuriren förstår invändningen, att man icke gärna drager en autostrada genom stadsbebyggelse – om detta kan undvikas. Tidningen vill emellertid erinra om uttrycket "den dagen, den sorgen".¹⁰

Kring denna formulering utvecklade den kommunistiska *Norrskensflamman* sin egen teori. I en artikel rubricerad "Autostrada på tyskt initiativ genom Sverige [sic!]" målades upp hur Gäddviksalternativet tillkommit:

Från tyskt håll har man råkat avslöja, att man krävt en autostrada genom Sverige och att det numera t. o. m. är i Berlin det avgöres var en bro skall byggas över Luleå älv! Det tysk-"svenska" samarbetet avsätter för var dag allt rikare frukter.¹¹

I två likalydande motioner i vardera kammaren uttryckte riksdagsmän från Norrbotten, inom de fyra demokratiska partierna, sitt missnöje. Att ensidigt tillgodose de militära önskemålen skulle kunna motverka allmänhetens entusiasm för försvarsberedskapen, ansåg de. För att tillgodose både militära och civila skäl föreslogs istället en bro vid Avan, dvs ännu längre uppströms, eller en provisorisk bro vid Gäddviksströmmen, en kilometer nedströms från Gäddvik där älven är som smalast.¹²

En överraskande skarp insändare i *Norrbottens-Kuriren* den 15 oktober likställde propositionens förslag med "ett attentat mot den allmänna folkmeningen". Enligt signaturen X. Y. Z. hade broplaceringen ingen avgörande militär betydelse, utan:

Nej, det är andra för tillfället mäktiga intressen, som ligga bakom, och dessa intressenter ha någon utstuderat skicklighet och mäktig ledare, som vetat använda sig av den makt, som militärerna numera ha.

Enligt insändaren skulle dessa "attentatsmän" kunna uppspåras genom studier av liknande tidigare beteenden i Luleå stads historia.¹³

Den 16 oktober beslöt riksdagen att proposition nr 45 skulle remitteras till andra särskilda utskottet. Det skedde dock inte utan debatt i andra kammaren. Nils Nilsson i Antnäs (h) kallade broprojektet en "våldshandling" som skyddades av en hemligstämpel, vars genomförande skulle bli en otänkbar besvikelse hos lokalbefolkningen. Även

socialdemokraten Oscar Lövgren i Nyborg hoppades att ortsbornas krav skulle beaktas. Båda dessa stod som undertecknare av motion nr 10. Ännu längre gick emellertid kommunisten Hilding Hagberg i Luleå, som använde sig av artikeln ur *Norrbottnens-Kuriren*. Han menade att den gav en misstänkt belysning åt hela frågan:

Det bör genom detta vara angeläget för regeringen att lägga papperen på bordet och icke genom hemlighetsmakeri möjliggöra för den ena eller andra tidningen att sätta detta brobygge i samband med vissa tyska planer eller i vart fall ingiva folket den uppfattningen, att det som är hemligt för Sveriges riksdag och icke får berättas för dess ledamöter, det har man reda på i Tyskland och det avslöjas i förväg.¹⁴

Hagbergs partiorgan *Norrskensflamman* refererade debatten under rubriken ”Ingår Gäddviksförslaget i autostrada tillkommen efter tysk inspiration? [sic!]”.¹⁵ Hagberg inlämnade några dagar senare tillsammans med en norrbottnisk partikamrat en egen motion, där regeringens hållning kallades för ”kovändning” och det påstods att militära skäl i regel medfört ett sorgligt resultat. Norra stambanans dragning långt ifrån kusten androgs som ett varnande exempel. I motionen yrkades att bron skulle byggas vid Bergnäset.¹⁶

Även om den moderata *Norrbottnens-Kuriren* inte heller önskade någon bro vid Gäddvik, ville den bestämt ta avstånd från hur Hilding Hagberg använde sig av tidningen. Under vinjetten ”Dagsrevyn” fann sig signaturen Benus (Bertil Nilsson) angelägen att avfärda Hagbergs yttrande. Grunden för ordalydelsen ”närmast genom tysk förmedling” från den 12 oktober sades ha varit en större artikel i den tyska tidningen i Norge, *Deutsche Zeitung in Norwegen*, publicerad ”för några veckor sedan”. Där hade omnämnts hur ”planerade ’autostrader’ genom Sverige, vilka skulle förbinda Sverige med finska Ishavsvägen, varifrån förbindelse med Nord-Norge, som bekant, redan är ordnad och ytterligare kommer att utbyggas”. Artikelförfattaren hade framhållit att det snart skulle bli möjligt att åka Skandinavien runt, vilket dock Benus trodde enbart var ett utslag av ”den moderna tyska älsklingstanken att sammanföra staterna i ett europeiskt storum”. Däremot hade artikeln ingen som helst militär vinkling. Intressant är naturligtvis Benus formulering hur den tyska tidningen ”ofta visat sig märkvärdigt välunderrättad om svenska förhållanden (och som av denna anledning ofta kan användas vid kontroll av vad vi undanhållas i Sverige)”.¹⁷

Hagbergs motion publicerades i sin helhet i *Norrskensflamman*. Som ingress föreföll det som Hagbergs inlägg under remissdebatten citerades: ”det ligger nära till hands att uttolka beskedet så, att det är på tyskt initiativ, för tyska intressen, som både bron och autostradan skall byggas”. Några sådana formuleringar återfinns emellertid inte i riksdagsstrycket.¹⁸

Det enda inlägg i debatten som publicerades i *Norrländska Socialdemokraten* återfanns på ledarplats den 19 oktober, signerat tidningens chefredaktör, tillika riksdagsmannen Oscar Lövgren i Nyborg. Lövgren vände sig mot det ”hemlighetsmakeri” som föregått bropropositionen där Gäddviksanhängarna föreföll ha varit underrättade i förtid, och hur militära aspekter var på väg att ”begå en orätt mot Luleå stad”. Några påstådda tyska intressen nämnde han inte.¹⁹

En systematisk genomgång av *Norrbottnens-Kuriren* visar att debatten var något livligare i detta forum. Samtidigt bör det påminnas om de inrikes och utrikes händelser vid denna tid som gavs mest medial uppmärksamhet: den 24 oktober 1940 inträffade Armasjärvikatastrofen, och den 28 påbörjades det italienska anfallet mot Grekland. Debatten inleddes genom att kommunalnämndsordföranden i Nederluleå kommun, häradsdomaren A H Hedström i Gäddvik, tillsammans med kommunalstämmans ordförande Robert Sandström, Gammelstad, och kommunalfullmäktiges ordförande Edvin Åström, Sunderbyn, i en skrivelse till kommunikationsministern framhöll att bron bäst förlades till Gäddviks färjställe. Inlagan infördes även i *Norrbottnens-Kuriren*. Propåerna om bro vid Avan eller Gäddviksströmmen avfärdades enbart som en avsikt att förhålla lösningen av länets trafikproblem i syfte att få

bron till Bergnäset, hävdande ”snäva lokala intressen”. De tre fick dock omgående kritik för att ha handlat utan befullmäktigande av en ledamot i Nederluleå vägstyrelse, E Albin Nilsson från Alvik, som såg deras handling som ett ”missbruk av sina titlar”.²⁰

Nilsson i Antnäs gick några dagar senare i svaromål mot Hedström. Hans tyngst vägande argument för Avan förklarades vara att ”den högsta militära ledningen för oss förklarar, ’att Avan vore bättre ur militär synpunkt än Gäddvik’”, dessutom skulle en bro där vara skyddad under Bodens kanoner. Hedström hade, enligt Nilsson, ”låt it leda sig av lokalpatriotiska och egoistiska synpunkter med blankt förakt för folkpsykologiska och näringspolitiska synpunkter”. Alldeles tydligt uppväckte brofrågan heta känslor:

Jag har hela tiden haft på känn, att dolda, inflytelserika krafter ha varit i verksamhet för att sabotera ett brobygge i Bergnäset, och jag har nu fått bekräftelse därpå. – Ni har vetat av vad som var i görningen i veckor, ja i månader, Ni har varit underrättade, men vi ha hållits i okunnighet därom. Det är en överrumpling, ett attentat, för att omintetgöra och förfuska ett av de största trafikproblem, som hittills förekommit i Norrbotten.

– Ni kryper nu bakom militären och bakom hemligstämpeln. Det hela är så upplagt, för att lättare genomdriva överrumplingen, men ”Ve den som med vilja sårar lungan, i offentlighetens breda bröst”.²¹

I häradsdomare Hedströms svar till Nilsson i Antnäs och Lövgren ville han framhålla hur den mest logiska placeringen för en bro på riksvägen faktiskt var vid Gäddvik. I övrigt tillbakavisade han de uppgifter som framhållits om de andra alternativens förträfflighet.²²

Skrivelsen från Nederluleå kommun fick emellertid Luleå stads drätselkammare att reagera. I en tryckt pamflett distribuerad till samtliga riksdagens ledamöter påtalades hur lite stadens intressen hade beaktats. Det militära läget som för närvarande talade för Gäddvik ansågs vara något tillfälligt, och ett brobygge borde inte få försvåra lösandet av kommande civila trafikproblem. Skriften kunde inte heller motstå att kommentera utspelet från Nederluleå kommuns tre ledande gestalter:

I detta sammanhang kunna vi ej underlåta att påpeka, att den uppvaktning, som av ordförandena i kommunalfullmäktige, kommunalstämma och kommunalnämnd i Nederluleå för någon tid sedan gjordes hos vissa statsråd m. fl., ej får tolkas, såsom om det övervägande flertalet av befolkningen inom Nederluleå kommun numera skulle vara tillfreds med bronns förläggning i Gäddvik. Den företagna uppvaktningen lär ha skett utan uppdrag av vederbörande kommunala organ. Vi våga för övrigt hävda den uppfattningen, att stämningen inom kommunalrepresentationen i Nederluleå är sådan, att något dylikt uppdrag aldrig skulle hava erhållits. Det sätt, på vilket dessa förtroendemän med klar vetskap om stämningen i orten begagnat sin ställning, är anmärkningsvärt, och lär nog komma att bli vederbörligen påtalat.²³

Drätselkammarens skrift publicerades även i *Norrbottens-Kuriren* och *Norrländska Socialdemokraten*.²⁴ På liknande sätt hade Luleå köpmannaförening försökt beveka andra särskilda utskottets ledamöter genom ett telegram avsänt den 1 november. Undertecknat av ordföranden J A Hornberg och sekreteraren Gunnar Thurfjell underströks att Bergnäset var att föredra ”för att vara stadens köpenskap till nytta”.²⁵

Samma dag kunde utskottet avlämna sitt utlåtande över proposition nr 45. Kommunikationsministerns motiv hade bedömts väga tyngst:

Nu föreliggande framställning om anvisande av medel till en bro över Lule älvs nedre lopp har närmast föranletts av militära skäl. Det är vid sådant förhållande naturligt, att de militära kraven av departementschefen tillmätts särskild vikt vid bedömandet av frågan om bronns förläggning. Ur militära synpunkter har en bro vid Gäddviks färjställe av sakkunskapen ansetts vara att föredraga framför en bro vid Bergnäset, främst med hänsyn till önskemålet om bronns snara färdigställande men även ur synpunkten av bronns sårbarhet.

Även om utskottet insåg att en bro vid Bergnäset bättre skulle tillfredsställa det lokala behovet, hemställdes om att 2,37 miljoner kronor skulle anslås för brobyggnad vid Gäddvik. Som väntat följde på utskottets hemställan ett antal reservationer. Sju ledamöter ville avvakta

med frågan och tills vidare bygga ett militärt provisorium vid Avan. Motivet dessa anförde, jämte ytterligare fyra ledamöter i en annan reservation, var att alternativet Bergnäset inte skulle utdömas. Två andra reservationer berörde mer enstaka formuleringar i utlåtandet.²⁶

Sista ordet i tidningsdebatten före riksdagsbeslutet gavs av Nilsson i Antnäs. I ännu kärvare ordalag än tidigare frågade han sig varför frågan behandlats så ensidigt att det på förhand var givet var bron skulle placeras. Han beskyllde nederluleborna för att ända från början och in i det sista saboterat den för Luleå stad nödvändiga bron i Bergnäset.²⁷ Ingen av dessa ovanstående nämnda debattörer hade däremot berört några tyska intressen i brobyggnationen. *Norrländska Socialdemokraten* publicerade i slutet av oktober 1940 en notis efter ett TT-telegram, daterat Oslo den 28 oktober. Enligt denna skulle en vägförbindelse byggas mellan Halden och Trondheim. Avsikten var sedan att förhandlingar skulle upptas för en förlängning genom Sverige och Danmark mot Tyskland. Att denna fortsättning på något sätt skulle passera Lule älv framgick inte.²⁸ *Norrskensflamman* gjorde emellertid sin egen tolkning av Skandinavians geografi med anledning av samma telegram:

Förhandlingarna med Sverge är tydligen redan upptagna. Bron över Lule älv har fått sin sträckning bestämd av tyskarnas krav på att autostradan skall komma till stånd. Att släppa fram tyskarna på detta sätt är att schackra bort landets självständighet. Och det är detta patentpatrioterna som bäst är i färd med. Sverge räknas redan såsom inpassat i det tyska livsrummet. Det är följden av 'den fasta kurs', som gav socialdemokratin valsegern i september!²⁹

Originaltelegrammet från Tidningarnas Telegrambyrå nämnde inget om någon militär aspekt, utan betonade särskilt vägens turistvärden.³⁰

Riksdagen behandlade proposition nr 45 med andra särskilda utskottets utlåtande under onsdagen den 6 november 1940. Att propositionens tredje delförslag som avsåg bron vid Gäddvik inte var oomstritt visas tydligt av riksdagsprotokollens sidomfång; 38 respektive 43 sidor. Först ut i första kammaren var en av de reservanter som förespråkade en provisorisk bro vid Avan. Det var knappast ingående lokalkännedom som fått Rudolf Anderberg i Vollsjö (s) att ta till ordet och mot Gäddviksalternativet anförda framförallt de tillkommande kostnader tillfartsvägar m m skulle åsamka. Näste talare, Johan Bernhard Johansson (h), betonade hur Lule älv var det enda ställe på hela kustlandsvägen mellan Stockholm och Haparanda där en fast förbindelse saknades. Överbefälhavaren hade till utskottet framhållit att det vore ”synnerligen angeläget, att denna fråga löses omedelbart och att bron bygges på kortast möjliga tid”. Att huvuddelen av den lokala trafiken gick vid Bergnäset förnekade han inte. Han fortsatte med de militära sidorna av de båda huvudalternativen:

Jag skall inte närmare gå in på de militära synpunkterna, men kammarens ledamöter kanske själva kunna tänka sig in i en sådan situation som om en stor flyktingsström skulle komma ned norrifrån. Kan det vara lämpligt, att en sådan ström skulle ledas mitt genom Luleå stad. Är det inte lämpligare att den liksom den civila genomgångstrafiken ledes över Gäddvik? Och ur militär synpunkt: kan det vara lämpligt, att grovt artilleri och tunga lastvagnar ovillkorligen skola färdas genom staden? Är det inte lämpligare att välja en vägsträckning, som lämpar sig för genomgångstrafik?

De båda likalydande motionerna karakteriserade Johansson som att de egentligen förordade Bergnäset, men ändå föreslog en annan lösning. Kommunisternas motion hemställde onekligen om Bergnäset direkt, men underkände istället alla militära aspekter.

Så småningom kom kommunikationsministern Andersson i Rasjön (fp) upp i talarstolen. Han underströk att utan militär påverkan hade inte en bro över Lule älv av ekonomiska skäl kommit i fråga vid denna tid. Att koncentrera stark trafik till en stad var högst olämpligt, oavsett det gällde militära transporter eller en evakuering. Han såg det som förvånande att det i riksdagsbehandlingen förts fram nya alternativ, som verkade ha till syfte att förhindra Gäddviksalternativet snarare än att lösa några kommunikationsproblem. Slutligen bestred han

inte det berättigade i Luleå stads intresse för Bergnäset, men påpekade också att inom resten av länet gick åsikterna mer isär.

Eftersom ett stycke i utskottets utlåtande gällt den blivande brons bredd kretsade en del av debatten kring detta. Röster höjdes både för en bredare och för en smalare bro än förslagets 10 meter. Färgstarkast var kanske Carl Lindhagen i Stockholm (s):

Varför skola vi då bygga så oerhört breda broar? Skola vi göra det därför att vi vid ett visst krigiskt tillfälle skola kunna föra fram massor med pansarvagnar och tunga kanoner över dem – är det tillsett att våra broar i allmänhet tåla sådan påfrestning? – eller för att vi skola kunna retirera eller ta till flykten massvis och snabbt, när en stormakt hotar med sina mäktiga pansrade kolonner?

Ingen av undertecknarna av första kammarens motion nr 11 hade själv tagit till orda.³¹ I andra kammaren inledde däremot förstanamnet under motion nr 10, Ernst Hage i Luleå (s), debatten. Han ville betona att det handlade om en principfråga:

Här gäller det, huruvida man i en sådan tid som den närvarande skall vara tvungen att *uteslutande* taga hänsyn till *militära* synpunkter, eller om man icke har anledning att också samtidigt taga hänsyn till de *civila* synpunkterna, d. v. s. till den civila trafik som kommer att existera under alla tider.

Nilsson i Antnäs refererade till ett sammanträffande med högsta militärledningen:

Jag kan emellertid nämna, att general Thörnell, efter att ha kastat en blick på kartan, vände sig till general Rappe med en fråga, varför icke förslaget om byggande av en bro vid Avan framlagts tidigare. General Rappe kunde icke lämna något svar på denna fråga och general Thörnell tycktes vara ganska harmsen över att förslaget inte kommit fram tidigare. Vad general Thörnell ytterligare yttrade i saken kan jag nu inte ordagrant återgiva, men tydligen ansåg han, att en bro vid Avan ur militär synpunkt varit att föredraga framför en bro vid Gäddvik.

En bro vid Avan skulle, enligt Nilsson, bara kräva 2–3 månaders längre byggtid, vilket inte kunde spela någon roll ur militär synvinkel. Som avslutning förstärkte han sin formulering från remissdebatten:

Ja, mina herrar, jag vill säga, att det står allt mer och mer klart för mig, att denna fråga nu upptagits till behandling på befallning. Jag tror dock icke, att befallningsmännen ha fastställt, att bron ovillkorligen skall ligga vid Gäddvik. Det hade varit regeringens sak att undersöka och ordna denna fråga bättre, men det var tydligen lättare och bekvämare att hugga detta förslag. ... Det har här begåtts en överrumpling, ett otillständigt hemlighetsmakeri och ett våldsdåd mot ett viktigt trafikproblem i övre Norrland.

Också i andra kammaren framträdde kommunikationsminister Andersson i Rasjön. Han förklarade att teoretiskt kunde broar byggas vid både Gäddvik och Bergnäset utan riksdagens medgivande, om bara tillräckliga ekonomiska medel funnits. Nu hade brofrågan blivit aktuell genom den pågående förbättringen av Norrlands kommunikationer som var betingad av militära skäl. Att ”stora, forcerade transporter”, rent militära sådana eller vid en evakuering, skulle genomföras genom en stad ansåg han som synnerligen olämpligt. Mest avgörande för valet av plats var den kortare byggnadstiden vid Gäddviks färjställe, men även den bedömda kostnaden hade spelat viss roll.

Chefen för försvarsdepartementet Per Edvin Sköld (s) intygade att det var viktigare inför en evakueringssituation än av rent militärstrategiska skäl att bron byggdes på så kort tid som möjligt. I ett sådant läge var det närmast befolkningen från Tornedalen som skulle komma att beröras, inte Luleå stads. På frågan från Elof Lindberg i Umeå (s) om en bro vid Gäddvik verkligen kunde vara en säker trafikled i ett sådant läge, svarade statsrådet att en bro försvarad av tillräckligt mycket luftvärn med stor sannolikhet inte blir förstörd.

Nilsson i Antnäs kommenterade kommunikationsministern som nämnt att ”ortsopinionen” inte alls varit enig i sin önskan om bro vid Bergnäset:

Jag vill upplysa kammaren om, att dessa ortsrepresentanter icke från någon organisation i Norrbotten mottagit något uppdrag att resa ned till Stockholm. Det anses allmänt, att de missbrukat sina »titlar», då de på

eget bevåg företagit sin resa, och att de därigenom givit sig ett falskt sken av att ha ortsbefolkningen på sin sida.

Andersson i Rasjön kontrade med att erkänna den enhälliga opinionen i Luleå stad, men trodde inte att det gällde Norrbotten i övrigt. Nilsson i Antnäs, som naturligtvis hade avsett Nederluleå kommuns representanter, gav direkt en replik:

Jag vill bara upplysa om, hur saken låg till på den tiden, då delade meningar förekommo bland ortsbefolkningen. Anhängarna av förslaget att anlägga en bro vid Gäddvik voro ytterst aggressiva och inbillade invånarna i norra delen av kommunen, att det skulle bliva rasande dyrt, om socknen skulle bygga en bro vid Bergnäset tillsammans med Luleå stad. Det talet trodde man på, och detta var orsaken till att större delen av befolkningen i denna del av kommunen föredrog Gäddviksförslaget, men när vi fått tala förstånd med dem tillräckligt länge och upplysa dem om, att det icke bleve dyrare utan snarare billigare att bygga tillsammans med Luleå stad, eftersom landskommunen skulle få en kortare sträcka att bekosta än Luleå stad, beroende på kungsådrans läge, gävo de med sig. Nu har, som jag förut framhållit, stämningen bland ortsbefolkningen i norra kommunen slagit om.

Hilding Hagberg upprepade sin fråga från remissdebatten om påståendet i *Norrbottens-Kuriren* om de tyska uppgifterna. Svaret från försvarsminister Sköld kom omgående:

Jag vill vidare säga, att det har aldrig till den svenska regeringen från någon främmande makt framställts något förslag om vägbyggen eller vägförbindelser i övre Norrland. Jag ber alltså att för min del få kategoriskt avfärda det pratet.

I sin replik gladdes sig Hagberg åt svaret och hoppades att riksdagen kunde få återkomma till om hur en främmande makt visat intresse för vägförbindelser genom södra Sverige.³²

Flera talare ur båda kamrar hade ifrågasatt det rimliga i varför en evakuering skulle använda sig av kustlandsvägen istället för inåt landet. Även diskussionen om det skäligen i riksvägarnas dragande igenom eller vid sidan av samhällen förekom. Den högre kostnaden för en bro vid Bergnäset hade enligt Carl Lindhagen kunnat täckas genom slopandet av två bombflygplan. Hilding Hagberg, som påpekade att beloppet motsvarade ”en dagsranson åt igelkotten”, ansåg att landet också borde ha råd med en ”verklig lösning” i denna fråga.

Båda kamrarna biföll andra särskilda utskottets hemställan efter votering, som utföll med 79 röster mot 29, respektive 84 mot 58.³³

I Luleå var besvikelsen över beslutet stor. Staden hade förgäves gjort en hel del ansträngningar för att få en i sitt tycke ”rättvis och riktig lösning” av brofrågan.³⁴ *Norrländska Socialdemokraten*, då med huvudredaktion i Boden, nöjde sig med att referera riksdagsdebatten.³⁵ *Norrbottens-Kuriren* upplät däremot sin ledarsida åt motgången. Erkänsla gavs åt de riksdagsmän som utan framgång stridit för stadens uppfattning. De militära argumenten ifrågasattes också:

Norrbottens-Kuriren vill icke närmare ingå på de militära skälen, men vill dock framhålla, att dessa, enligt vad framstående och högtställda aktiva militärer i Norrbotten låtit förstå, mycket väl tåla att diskuteras. Om att broförbindelserna över älven måste ökas och stärkas (genom på- och tillbyggnader) råder inom militära kretsar endast en mening, men att brons belägenhet här eller där (Bergnäset–Gäddvik–Avan) tillmätts en sådan betydelse ur militär synpunkt, har uppriktigt sagt inom härvarande militära kretsar väckt förvåning. Vi hålla på goda grunder för troligt, att de i detta avseende anse sig inkorrekt utnyttjade av dem, som prompt ville lägga bron utom räckhåll för Luleå och den civila trafiken.³⁶

Med rubriken ”Gäddviksbron ett rysskräcksmonument” över hela förstasidan kungjorde *Norrskensflamman* hur riksdagen den 6 november hade tagit ett panikbeslut. De ”diskutabla” militära kraven hade redan i förväg avgjort brofrågan, men ändå genomfördes en ”skenfäktning” inför riksdagen. Tidningen refererade därefter vad Hagberg i debatten ”i huvudsak” hade framhållit. Texten skiljer sig i nyanser ganska avsevärt från vad som framgår av riksdagens protokoll. Hagbergs fråga ”Vad är det för slags hemliga skäl, som skulle vara öppna för tyska publicister, om nu Norrbottens-Kuriren har rätt, men behöva hemlighållas för den svenska riksdagen?”, som refererades i *Norrskensflamman* ”Var det därför [avseende

autostradan genom Norrland] den militära motiveringen hemligstämplades? Vad var det för svenska militärhemligheter, som var kända för tyskarna, men som skulle hemlighållas för den svenska riksdagen”, utgör ett exempel. Enligt tidningen skulle Hagberg vidare yttrat: ”När man fördjupar sig i kostnadsdebatten och när exempelvis försvarsministern motiverar förslaget med sparsamhetsskäl då är det sannerligen anledning att dra på munnen.” Jämfört med protokollet har uttalandet förstärkts med en sarkastisk insinuation.³⁷

En i hög grad bitter slutreplik med adress häradsdomare Hedström levererades några veckor efter riksdagsbeslutet av Nilsson i Antnäs. Synbart fastlåst i Avanförelset framhöll han med eftertryck hur onödig en Gäddviksbro skulle vara, en bro som skulle bli ”ett monument till åminnelse av felslagna förhoppningar och verklighetsfrämmande egoistiska syften”. Han fortsatte:

Det har sagts mig, att den militära ledningen för Övre Norrland, den i Boden, aldrig blivit hörd i denna fråga. Jag har icke själv talat med dem, men om detta är sant, så visar väl detta, att hela denna fråga är dåligt och slarvigt behandlad, att det är ett fruktansvärt hastverk, att regeringen ej velat höra sig för och mera grundligt undersöka lämpligheten av var en bro över älven helst bör ligga. Jag kommer ej ifrån, att regeringen haft för oss osynliga tillskyndare – jag har haft detta på känn hela tiden – som vetat passa detta tillfälle för att för lång tid framåt undanskjuta ett brobygge i Bergnäset.³⁸

Här, liksom flera gånger tidigare, har Nilsson i Antnäs antytt hur en konspiration skall ha funnits mot Luleå stads intressen. Det går inte heller att komma ifrån att Nilssons beska formuleringar i den skriftliga och muntliga debatten uppvisar en viss likhet med den omnämnda insändaren från den 15 oktober 1940.

I en ämbetskrivelse från kommunikationsdepartementet uppdrogs slutligen till Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen att bygga Gäddviksbron i huvudsak efter 1935 års planer. Nederluleå vägdistrikt skulle bidra med 110 000 kronor samt utan kostnad ställa behövlig mark till förfogande.³⁹ Styrelsen skrev den 19 december entreprenadkontrakt med Svenska AB Christiani & Nielsen i Stockholm som erbjudit sig bygga bron för 1,58 miljoner kronor. Överbyggnaden i stål levererades av AB Götaverken. I december 1941 öppnades den färdiga bron för trafik.⁴⁰

Femton år efter dessa händelser utkom Gustaf Andersson i Rasjön med sina memoarer. Under tiden som statsråd i samlingsregeringen hade han varit djupt kritisk mot de svenska eftergifterna till Tyskland. Det är inte troligt att en tysk påtryckning i brofrågan hade kunnat förbigå honom, särskilt inte efter att en sådan offentligen antytts av Hilding Hagberg. Om det nu fanns ett tyskt önskemål, som Andersson i Rasjön i egenskap av kommunikationsminister ändå tvingades böja sig för, vore det högst sannolikt att han skulle omnämna detta i sina memoarer. Något sådant återfinns emellertid inte där.⁴¹

De personliga uppvaktningar som gjordes har inte heller lämnat stora spår efter sig. Den 5 oktober 1940 mottog överbefälhavaren Olof Thörnell en deputation angående bro över Lule älv. Någon mer upplysning än så ger inte hans dagboksnotering, placerad mellan en anteckning om den dagliga ridturen och en kommentar över dotterns hälsotillstånd.⁴² De förtroendevalda i Nederluleå kommun sades å sin sida ha uppvaktat ”vissa statsråd”. Häradsdomare A H Hedström är antecknad att den 18 oktober ha besökt ecklesiastikdepartementet.⁴³ Departementschefen, tillika Hedströms partiledare, Gösta Bagge (h) har dock inte berört något brobygge över Lule älv i sin dagbok.⁴⁴

Den primära handlingen att studera i denna fråga är givetvis proposition nr 45 till 1940 års urtima riksdag. En genomläsning av denna visar tydligt hur, utöver de omnämnda militära skälen, också tidsaspekten och kostnadsjämförelsen tillmätts mycket stor vikt. Väldigt tydligt framkommer också i riksdagstrycket att lokala önskemål aldrig kunnat bli avgörande i denna fråga.

När sedan de handlingar från militära myndigheter som åberopas i propositionen kontrolleras, framkommer att det är avsaknaden av en övergång över Lule älvs nedre lopp som fått försvarsstaben att agera. Hade den två gånger beslutade bron redan varit utförd på ettdera ställe, är det tveksamt om förbindelsen över Lule älv ansetts otillfredsställande. När så inte var fallet, var det självklart att ur militär synvinkel värdera de båda platserna, något som ju redan gjordes 1935. Gäddviksbron var således ett militärt önskemål långt före den 9 april 1940, men inte ett ovillkorligt sådant. Hade Bergnäsbron kunnat byggas lika snabbt och för samma kostnad som Gäddviksbron 1940, skulle bron med stor sannolikhet ha hamnat där istället. Rena militära skäl hade då knappast kunnat bli de övervägande, utan en kort byggnadstid hade bedömts vara viktigare. De militära övervägandena grundade sig i första hand inte heller på några lokala förhållanden. Bron var med andra ord inte avsedd att primärt tjäna Bodens fästning.

Av vad som anförts framgår att stämningar och tonfall tidvis var rätt hätska mellan olika intressenter i Luleå stad och Nederluleå kommun. Det vore givetvis intressant att utröna vad som ligger bakom Lövgrens och Nilssons i Antnäs påståenden om Gäddviksanhängarnas tidiga tillgång på information och attentatet mot trafikproblemet i Luleå. Det faller dock utanför ramen för denna artikel.

Det mest anmärkningsvärda är dock ursprunget till de tyska påtryckningar om brobygget som antyds av *Norrskensflamman*. En systematisk läsning av lokaltidningarna under aktuell period har givit förtydligande information, även om den övriga debatten. *Norrbottens-Kurirens* påstående om ”tysk förmedling” kom att användas av både *Norrskensflamman* och Hilding Hagberg, som i sina uppföljare respektive anföranden av allt att döma lade till eller drog ifrån efter eget gottfinnande. Efter det *Norrbottens-Kuriren* meddelat att underlaget kom från en tysk propagandaartikel i *Deutsche Zeitung in Norwegen* tappar således kommunisternas påstående betydligt i trovärdighet, och framstår mer som ett politiskt schackdrag. Inte på något övrigt ställe eller av någon annan nämns heller över huvudtaget något om en tysk påtryckning. Att ensidigt använda *Norrskensflamman* som källa är inte oproblematiskt och har klara begränsningar. Alla antydningar måste tas med en stor nypa försiktighet och härkomsten söka klarläggas.

Bevisar då det som skrivits ovan bortom allt tvivel att Tyskland inte hade något som helst inflytande över beslutet att bygga bron vid Gäddvik 1940? Nej, det gör det inte med någon fullständig säkerhet. Men inget har framkommit som talar för det. Beslutet har i alla fall inte tillkommit på det sätt som *Norrskensflamman* påstått.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Riksarkivet

Kommunikationsdepartementet

Huvudarkivet

- B 2 F. Koncept, gemensam serie. Vol 5. 1940 okt–dec
- D 1. Namnregister över besökande i kanslihuset. Vol 1. 1940–42
- E 1. Konseljakter. Vol 1572. 1940-09-27

Hemliga arkivet

- E 1. Konseljakter. Vol 7. 1940

Riksdagen

Kamrarna

- A 1 b. Protokoll Andra kammaren. Vol 910. 5/10–30/11 1940 urtima

Särskilda utskott

- A 1. Protokoll och handlingar. Vol 158. 1940 urtima, andra särskilda utskottet

Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen

Konstruktionsbyrå

- F IV a. Entreprenadkontrakt för konstbyggnader. Vol 14

Tidningarnas Telegrambyrå

- B II. Utgående utrikestelegram. Vol 69. 17/10–3/11 1940

Gösta Bagges samling

- Vol 2. Minnesanteckningar 1939–40

Krigsarkivet

Försvarsstaben, hemliga arkivet

Chefsexpeditionen

- B I. Rödkoncept. Vol 1. 1940 saknr 1–26
- F I. Koncept och inkommande handlingar. Vol 6. 1939 saknr 13–50

Generalstaben

Chefsexpeditionen

- B II. Koncept till utgående skrivelser, allmänna serien 1935

Kommunikationsavdelningen

- E I a. Inkomna handlingar. Vol 21. 1933–1934

Olof Thörnells arkiv

- Vol 18. Dagböcker 1936–44

Luleå kommuns stadsarkiv

Luleå stad

Drätselkammaren

A 1. Protokoll. Vol 27. 1940

E 1. Stadsdirektörens korrespondens. Vol 5. 1938–1940

Tryckta källor

Riksdagstrycket med bihang

Periodica

Norrbottens-Kuriren

Norrländska Socialdemokraten

Norrskensflamman

Litteratur

Andersson i Rasjön, Gustaf: *Från bondetåget till samlingsregeringen. Politiska minnen.* Tiden, Stockholm 1955.

Bro över Lulefjärden vid Luleå, Kungl väg- och vattenbyggnadsstyrelsen, Stockholm 1954.

Rehn, Siv: ”Tysk närvaro i Norrbotten”, *Stadsarkivets Årsbok 2001*, Luleå 2000: s 55–74.

Rehn, Siv: *Krigssjukhus i Norrbotten under beredskapsåren 1939–1945*. Probus, Stockholm 2001

-
- 1) Rehn, Siv: ”Tysk närvaro i Norrbotten”, *Stadsarkivets Årsbok 2001*, Luleå 2000: s 59-62, 72. En förkortad och reviderad version förekommer i: Rehn, Siv: *Krigssjukhus i Norrbotten under beredskapsåren 1939 – 1945*. Probus, Stockholm 2001: s 41-42, 46.
  - 2) Riksdagstrycket: 1940 års urtima riksdag, proposition 45 (1940-09-27).
  - 3) Riksdagstrycket: 1940 års urtima riksdag, Riksdagens skrivelse nr 61 (1940-11-12). För utförligare beskrivning av broplanerna både före och efter propositionen 1940, hänvisas till skriften *Bro över Lulefjärden vid Luleå*, Kungl väg- och vattenbyggnadsstyrelsen, Stockholm 1954.
  - 4) Krigsarkivet: Försvarsstaben (H), chefsexpeditionen. F I vol 6. Fst till Konungen, H 27:4/1939-09-07.
  - 5) Krigsarkivet: Försvarsstaben (H), chefsexpeditionen, BI vol 1. Fst till Konungen, H 3:11/1940-08-20; Riksarkivet: Kommunikationsdepartementet, hemliga arkivet. E1 vol 7. Konseljakter 1940. Akt HD 94/1940.
  - 6) Krigsarkivet: Generalstaben, kommunikationsavdelningen. EI a vol 21. KB Norrbotten till C Gst, 1934-12-24; Krigsarkivet: Generalstaben, chefsexpeditionen. B II. Gst till KB Norrbotten, 1935-01-12 nr 28.
  - 7) Riksarkivet: Kommunikationsdepartementet, hemliga arkivet. E1 vol 7. Konseljakter 1940. Akt HD 94/1940.
  - 8) Riksdagstrycket: 1940 års urtima riksdag, proposition 45 (1940-09-27): s 4 – 9.

- 9) "En kompetenstvist som bör undvikas", *Norrbottens-Kuriren*, 1940-10-02.
- 10) "Älvbron förlägges till Gäddvik", *Norrbottens-Kuriren*, 1940-10-12.
- 11) "Autostrada på tyskt initiativ genom Sverge", *Norrskensflamman* nr 94A/1940-10-07 – 10-14.
- 12) Riksdagstrycket: 1940 års urtima riksdag, motion II:10 (1940-10-12), I:11 (1940-10-15).
- 13) "Fria ord. Attentatet och dess upphovsmän", *Norrbottens-Kuriren* 1940-10-15.
- 14) Riksdagstrycket: 1940 års urtima riksdag. Andra kammarens protokoll nr 11 (1940-10-16), s 51-56.
- 15) "Vad ligger bakom broförslagen? Ingår Gäddviksförslaget i autostrada tillkommen efter tysk inspiration?", *Norrskensflamman* nr 94/1940-10-14 – 10-21.
- 16) Riksdagstrycket: 1940 års urtima riksdag, motion II:17 (1940-10-22).
- 17) "Dagsrevyn. Till dagskrönikan", *Norrbottens-Kuriren* 1940-10-17.
- 18) "Svenska brobyggen måste tjäna svenska intressen", *Norrskensflamman* nr 96A/1940-10-28 – 11-04; Riksdagstrycket: 1940 års urtima riksdag, Andra kammarens protokoll nr 11 (1940-10-16), s 51-56.
- 19) "Ny strid i brofrågan", *Norrländska Socialdemokraten* 1940-10-19.
- 20) "Riksdagsmännens broförslag en 'riksskandal'. Amper skrivelse till kommunikationsministern", *Norrbottens-Kuriren* 1940-10-25.
- 21) "Riksdagsman Nilsson i Antnäs klarlägger brofrågan. Hr Hedströms inlägg nagelfares skarpt", *Norrbottens-Kuriren* 1940-10-29.
- 22) "Beträffande bro över Lule älv", *Norrbottens-Kuriren* 1940-11-01.
- 23) Riksarkivet: Kommunikationsdepartementet, huvudarkivet. E1 vol 1572. Konseljakter 1940-09-27 nr 45.
- 24) "Bron över älven bör läggas Bergnäset-Luleå. Luleå stads drätselkammare vädjar till riksdagens ledamöter", *Norrbottens-Kuriren* 1940-11-05; "Luleå stad skriver till riksdagens ledamöter", *Norrländska socialdemokraten* 1940-11-05.
- 25) Riksarkivet: Riksdagen, särskilda utskott. A 1 vol 158. Protokoll och handlingar. 1940 urtima, andra särskilda utskottet.
- 26) Riksdagstrycket: 1940 års urtima riksdag, Andra särskilda utskottets utlåtande nr 43 (1940-11-01).
- 27) "Broförbindelserna över Lule älv. En slutreplik till herr Hedström i Gäddvik", *Norrbottens-Kuriren* 1940-11-05.
- 28) "Autostrada bygges genom hela Norge", *Norrländska Socialdemokraten* 1940-10-29.
- 29) "Tysk militärväg genom Sverge. Uppgift från Norge bekräftar att tyskarna skall bestämma autostradans sträckning", *Norrskensflamman* nr 96/1940-10-28 – 11-04.
- 30) Riksarkivet: Tidningarnas Telegrambyrå. B II vol 69. Oslo /TT/ 1940-10-28.
- 31) Riksdagstrycket: 1940 års urtima riksdag. Första kammarens protokoll nr 14 (1940-11-06), s 9-46.
- 32) Riksdagstrycket: 1940 års urtima riksdag. Andra kammarens protokoll nr 14 (1940-11-06), s 7-49.
- 33) Riksdagstrycket: 1940 års urtima riksdag, Första kammarens protokoll nr 14 (1940-11-06), s 9-46; Andra kammarens protokoll nr 14 (1940-11-06), s 7-49.
- 34) Luleå kommuns stadsarkiv: Luleå stad, drätselkammaren. A1 vol 27. Protokoll 1940-10-10 § 12; E1 vol 5. Stadsdirektören till kvarnägare E Sundström, 1940-11-09; till riksdagsman E Hage, 1940-11-12.
- 35) "Bron över Lule älv bygges vid Gäddvik. En tapper minoritet stred förgäves för Bergnäs-bron", *Norrländska Socialdemokraten* 1940-11-07.
- 36) "Norrbotten. Brobeslutet". *Norrbottens-Kuriren* 1940-11-07. Referat av riksdagsbeslutet i artikeln "Brofrågan avgjord i riksdagen. Gäddviksalternativet segrade" samma dag.

- 37) "Gäddviksbron ett rysskräcksmonument. Försvarsministern: 'Bron behövs för evakuering av tornedalingarna'", *Norrskensflamman* nr 97B/1940-11-04 – 11-11; Riksarkivet: Riksdagen, kamrarna A1 b vol 910. Protokoll Andra kammaren 1940-11-06; Riksdagstrycket: 1940 års urtima riksdag, Andra kammarens protokoll nr 14 (1940-11-06), s 45-47.
- 38) "Kommunikationsministern utnyttjade kommunaluppvaktningen mot Bergnälsbron. Riksdagsman Nilsson noterar vad som förevarit", *Norrbottens-Kuriren* 1940-11-20.
- 39) Riksarkivet: Kommunikationsdepartementet, huvudsarkivet. B 2 F vol 5. 1940-11-15 nr 35a. Ämbetskr till VoV m fl.
- 40) Riksarkivet: Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen, konstruktionsbyrån. F IV a vol 14. BD 16 Bro över Lule älv vid Gäddvik; *Bro över Lulefjärden vid Luleå*, Kungl väg- och vattenbyggnadsstyrelsen, Stockholm 1954: s 14.
- 41) Andersson i Rasjön, Gustaf: *Från bondetåget till samlingsregeringen. Politiska minnen*. Tiden, Stockholm, 1955.
- 42) Krigsarkivet: Olof Thörnells arkiv. Vol 18. 1940-10-05.
- 43) Riksarkivet: Kommunikationsdepartementet, huvudarkivet. D1 vol 1.
- 44) Riksarkivet: Gösta Bagges samling. Vol 2.